

ПЕДАГОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ВИКЛАДАННЯ АКТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Розглядаються творчі аспекти акторської майстерності, професійні, організаторські здібності виконавця та значення особистих якостей викладача в роботі зі студентами.

Ключові слова: акторська майстерність, викладач, виховання, педагогіка, виконавець.

Рассматриваются творческие аспекты актерского мастерства, профессиональные, организаторские способности исполнителя и значение личных качеств преподавателя в работе со студентами.

Ключевые слова: актерское мастерство, преподаватель, воспитание, педагогика, исполнитель.

The creative aspects of actor's skill, the professional and organizational abilities of performers and the personal qualities of the teacher in the work with students are examined.

Key words: actor's skill, teacher, education, pedagogies, performer.

Актуальність публікації зумовлена тим, що нині в Україні існує попит на акторів для театру, кіно та телебачення, але бракує фахівців зі спеціальною для викладання акторської майстерності. Підготовку фахівців театральної галузі здійснюють навчальні заклади, факультети і відділення, де викладачами здебільшого працюють «теоретики» — фахівці, які відмінно закінчили ВНЗ та залишилися на кафедрах. Проте досвідчених акторів з почесними званнями, котрі мають виховний талант та успішно й плідно займаються педагогічною діяльністю, обмаль. Така ситуація зумовлює недостатньо якісний рівень опанування випускниками театральних ВНЗ акторської майстерності. Крім того, відчувається кадровий «голод» стосовно специфічних професій педагогів — гримерів, зі сценічного руху, каскадерів та ін.

Педагогічні принципи прищеплення навичок акторської майстерності ще в 1920-30-х рр. розглядали видатні митці К. С. Станіславський, В. І. Немирович-Данченко, Л. Курбас, О. П. Довженко та ін. На основі їх принципів розроблялися навчальні курси провідних спеціальних начальних закладів колишнього Радянського Союзу, зокрема українських. Так, у Харкові над проблемами методики набуття навичок акторської майстерності працювали відомі педагоги В. М. Айзенштадт, В. К. Гужва, В. І. Цветков. Утім, нині, коли соціокультурні процеси в суспільстві зумовлюють необхідність пошуків конкурентоспроможних підготовлених фахівців, актуалізується проблема корегування методичних засо-

бів виховання професійного актора. Висвітлення певних аспектів акторської майстерності і є **метою** означеної статті.

Набуття навичок акторської майстерності як необхідний чинник певного різновиду професійної діяльності стає дедалі все затребуванішим поза межами театру. Так, викладання курсу «Акторська майстерність» під час підготовки фахівця за такими спеціальностями, як кіно-, телемистецтво або естрадний спів, уже можна вважати традиційним явищем. Цей курс має на меті ознайомити студентів із характером та особливостями акторської діяльності, складниками професійної вправності, розкрити тонкощі й «секрети» не тільки акторської майстерності, а й керівництва творчим процесом, створення сприятливої атмосфери в різноманітних творчих осередках.

У Харківській державній академії культури навчально-методичний комплекс курсу «Акторська майстерність» розроблений з урахуванням вимог модульно-рейтингової системи та складається з двох основних частин. Теоретична частина містить узагальнюючий матеріал, засвоєння котрого надасть можливість студентському загалу зрозуміти основи акторської майстерності, її складові, закономірності та специфіку акторської творчості високопрофесійного рівня. Основний обсяг курсу складається з практичних занять, під час яких здійснюються постановки вистав або уривків з п'єс з використанням усіх технічних засобів: світла, музики, декорацій, звукових ефектів та ін., що сприяє засвоєнню теоретичного матеріалу, а також допоможе виявити студентові свої акторські здібності перед публікою. Метою курсу є засвоєння та опрацювання студентами теоретичного матеріалу на практиці, набуття навичок самостійної творчої роботи, свідомого аналізу та розбору ролей, що сприятиме розширенню меж майбутньої професійної діяльності — від репрезентанта ролі на сцені до критика. Плідність навчального процесу забезпечується такими чинниками: базування на традиціях та напрацьованому досвіді видатних педагогів попередніх поколінь, аналіз та вивчення кращих зразків сучасної практики, активне використання принципів індивідуальної та самостійної роботи студентів.

Якою б не була спрямованість курсу, головна роль — оптимальне засвоєння студентом знань і набуття навичок — належить педагогові, зусилля котрого мають зосереджуватися на якомога глибшому опануванні студентами творчого інструментарію та професійної майстерності. В цій ситуації надзвичайне значення мають професійний хист або майстерність самого викладача.

Свого часу видатний російський митець В. Даль тлумачив термін «майстер» як особливо освічений у своїй справі. Майстерність педагога, тим більше такого, котрий допомагає набути творчих навичок — майже найскладніша серед видів професійної діяльності.

Так, педагог з акторської майстерності, по-перше, має особисто на практиці знати премудрості «лицедійства», без чого неможливо професійно відтворити ні свій власний, ні, тим більше, чужий етюд, або уривок з ролі. По-друге, для актора-педагога майже рівноцінну роль з особистою акторською майстерністю відіграють його теоретичні знання. Знання — основа світогляду особистості педагога, важливе значення для професійної діяльності має їх специфіка: безсистемність чи системність здобутого знання, його істинність, вірогідність чи хибність, зміст і спрямованість практичного застосування цих знань тощо.

Але можна з упевненістю зазначити, що без знань викладач з акторської майстерності може виховати тільки «собі подібних», імітаторів, але не тих «Учнів» з великої літери, котрі, йдуть далі нього, зберігаючи та примножуючи кращі традиції вчителя й театрального мистецтва загалом.

Утім, професійне опанування акторської майстерності для викладача зумовлює наявність іншого — інформаторського хисту: спроможність доступно й зрозуміло передати студентові — людині, часто без будь-якого сценічного досвіду, — знання й уміння, на фундаменті котрих актор-вихованець зможе творчо самореалізувати себе на сцені. І в цій ситуації виявляється четверта складова майстерності педагога — глибоке знання психології людини, що значною мірою впливає на якість засвоєння студентом знань.

Професійна майстерність викладача спрямована на кінцевий результат — усебічне формування актора. Педагогічна діяльність «Майстра» зумовлює творчий підхід до кожного конкретного студента, вміння зважати на його здібності й інтереси в процесі формування творчої мети. Студент — людина з неповторними індивідуальними здібностями, власним ставленням до навколишнього світу. Він — співучасник виховного процесу — керується своїми принципами, що зумовлюють його поведінку. Таким чином, студент як об'єкт педагогічної діяльності водночас є її суб'єктом зі своїм ставленням до педагога, котре часто базується на підсвідомих (чуттєвих) факторах. Справа ускладнюється й тим, що традиційний вік сучасного студента-актора 18-23 роки — період, під час якого в людині активно відбуваються, перш за все, психологічні зміни, формування особистості. Отже, протягом 4-5 років викладач має справу здебільшого з психологічно нестабільною людиною, до якої неможливо застосувати шаблонний підхід, що потребує від педагога постійного творчого пошуку. Немаловажну роль у взаємодії викладача зі студентом відіграє навколишнє середовище (від оточення за місцем проживання до мікроклімату в навчальному колективі). Можна констатувати складність та серйозність процесу вирішення завдань, котрі ставить перед собою викладач акторської майстерності.

Педагогічне мистецтво — це «театр одного актора», специфіка котрого чудово розкривається в системі К.С. Станіславського. В ній уперше вирішується питання свідомого опанування підсвідомого процесу творчості, виявлення таланту особистості в її діяльності. Система Станіславського — наука про акторську творчість, про те, як, опираючись на об'єктивні закони, виявляти, формувати, розвивати та збагачувати різноманітні здібності, і не тільки сценічні. Викладачі, як і актори, мають пам'ятати слова Станіславського стосовно розвитку здібностей: «Що слід робити з початківцями та зовсім неуспішними учнями? Які потрібні йому вправи, на зразок, сольфеджіо? Які арпеджіо для розвитку почуттів та переживання потрібні акторові (та викладачеві — В. Т.)? Їх слід перелічити по номерах, влучно в збірниках для систематичних вправ у школі та вдома» [5, с. 320].

У педагогіці не повинно бути нічого «взагалі», приблизного. Приблизність у здійсненні принципів руйнує і самі принципи. Першим і головним принципом системи К.С. Станіславського є основний постулат реалістичного мистецтва — життєва правда! Викладач, як і актор на сцені, не можуть допускати нічого приблизного, нарочитого, брехливого, фальшивого.

Інший важливий для педагога принцип школи К.С. Станіславського — його вчення про надзавдання — те, заради чого викладач-майстер здійснює своє виховне завдання, йдучи до кінцевого результату — донести до свідомості студента певні ідеї та принципи. Надзавдання — це найдорожче, найзаповітніше, найістотніше бажання викладача-майстра, воно зумовлює його ідейну активність. На різних стадіях педагогічної творчості надзавдання матиме різні рівні, серед яких можна виокремити три основні:

- загальне надзавдання, відображене в стосунках викладача до діяльності та поняття його громадянської зрілості;
- етичне надзавдання — надзавдання окремого заняття, навчального курсу в цілому та ін.
- ситуативне надзавдання, яке виникає в різних ситуаціях чи умовах діяльності [7, с. 94].

Маючи надзавдання за мету, викладач не помиляється під час відбору матеріалу, вибору технічних та виразних засобів у вихованні актора. На жаль, молоді викладачі часто забувають про надзавдання педагога: для чого працюємо, до чого прагнемо, яка кінцева мета?

Інший принцип системи К.С. Станіславського — активність та дія. Дія — це вольовий акт людської поведінки, спрямований на певну мету. В дії візуально проявляється єдність фізичного та психічного стану. Викладач є одночасно митцем та інструментом свого мистецтва, а здійснювана ним дія слугує йому матеріалом

для відтворення образу. Особистість викладача проявляється в дії, яка має бути обґрунтованою, доцільною та продуктивною.

Окремі викладачі вбачають в системі К.С. Станіславського лише елементи внутрішнього та зовнішнього самопочуття. Але Станіславський у роботі над роллю пропонував відштовхуватися не від самопочуття, психічного стану, а від логіки, фізичних дій, які за умов правильного їх здійснення здатні рефлекторно викликати і відповідну логіку почуттів, діяти на психіку з її підсвідомістю. Концепція Станіславського про «живу фізичну дію» як основа підготовки з відповідною логікою почуттів потребує тренінгу майже всіх органів сприйняття майбутнього викладача. Зі сприйняття починається жива органічна дія, зокрема педагогічна. В іншому разі педагог неспроможний знайти порозуміння з аудиторією.

Розуміння К.С. Станіславським дії як єдності фізичного і психологічного факторів передбачає розвиток внутрішніх або зовнішніх, тілесних або душевних елементів поведінки майбутнього викладача та потребує узгодження методики та педагогічної техніки. Тому педагогічна майстерність зумовлюється трьома взаємопов'язаними частинами: теорією, технікою і методикою роботи над матеріалом та організацією і проведенням заняття.

Але якщо теорію достатньо вивчити, то педагогічну техніку та методи слід опанувати, тобто формування практичних навичок, що досягається тривалими та систематичними тренінгами, коли педагогічна техніка набуває рівня підсвідомої рефлекторної діяльності. Це і є головним завданням педагога театрального навчального закладу — не тільки допомогти здобути студентові знання та набути навичок акторської майстерності, але й усвідомити необхідність самовдосконалення впродовж творчого життя, зокрема педагогічної діяльності. Отже, в опануванні майстерності акторського впливу на аудиторію значне місце відводиться не тільки природним задаткам педагога, а й постійному прагненню вдосконалювати свій талант, здобувати знання, аналізувати досвід, набутий у процесі навчання, виховання, практичної діяльності.

Що таке педагогічний талант? Тлумачень існує багато, але найвдалішим є визначення акторського таланту (адекватне, на нашу думку, педагогічному) корифеїв театрального мистецтва, педагогів-реформаторів — В.М. Немировича-Данченка та К.С. Станіславського: «Мистецтво актора дуже складне і дані, якими актор володіє, різноманітні: особиста привабливість, правдивість інтуїції, дикція, пластичність та краса руху, здатність до характерності, праця, любов до справи, смак та ін. ... Необхідні засоби, щоб утілити набутий талант, тобто потрібні гарний голос, виразні очі, обличчя, міміка, лінія тіла, пластика та ін.» [6, с. 194–195].

Безумовно, ці властивості необхідні педагогові — головній дійовій особі в «театрі одного актора». Але найголовніше — уміння викликати позитивні естетичні почуття, що сприятимуть виховному процесу, зацікавлювати студента своєю привабливістю. Вона може не збігатися з життєвим, кінематографічним, телевізійним і навіть сценічним образами артиста. Але, якщо він працює викладачем, привабливість — невід’ємна складова його іміджу.

Вочевидь, неможливо з’ясувати тонкощі педагогічної творчості, зокрема феномену творчого піднесення, не зрозумівши сутності таких понять, як психіка людини та психологія. Ці поняття близькі й безпосередньо пов’язані з духовним світом людини. Творча сфера — теж мистецтво. Більше того, основою всіх творчих процесів є психіка людини. Отже, жодний вид творчої діяльності не відбувається поза межами психіки, особливо акторська майстерність. Чи зможе, наприклад, актор зв’язати до купи почуття поза свідомості? Або без необхідних знань чи розуміння того, що він грає? Чи без уміння мислити та здатності сприймати й осмислювати навколишнє середовище? Або без емоцій чи уяви? Звичайно, не зможе. Коли ж таке трапляється, то отримуємо не дію, а невізразну «халтуру». О. Довженко в 1966 р. занотував у щоденнику: «Причини сірості, безкрилості, нудної буденності нашого мистецтва полягають, головним чином, у тому, що автори творів стоять холодні і байдужі в одній площині з фактами, предметами своїх творів... Нема ні любові, ні пристрасті ...» [3, с. 320].

Роботу студента як єдиний процес умовно можна поділити на дві складові — фізичну й духовну. Фізична складова — це той матеріальний світ, з яким так чи інакше контактує студент (ручка, книга, комп’ютер, грим, костюм та ін.). Духовна складова — це психічна діяльність, де різною мірою задіяні всі підсистеми психіки, зокрема воля, котра через емоційний розум подає відповідні сигнали-імпульси. Таке розуміння творчого процесу наближає нас до пояснення природи людських здібностей, які вкладаються в ієрархічну схему якісних характеристик: посередність — здібність — талановитість — геніальність.

Деякі викладачі вважають, що всі студенти ризикують між собою саме здібностями і пропонують таку градацію: залежні (чий потреби не виходять за межі власного тіла і залежать від цих потреб), пристосованці (котрі пристосовуються до соціальних умов, керуючись у діяльності мотивом вигоди (слава — гроші)), особистості (студенти, котрі живуть інтересами суспільства і керуються ними), генії (студенти, які керуються ідеалами добра та краси, мають надзвичайні творчі здібності). Можна погоджуватися або не погоджуватися з цим, але, попри цілком зрозумілу умовність такої градації, вона має чіткіше зрозуміти так звані секрети акторської майстерності, принаймні, визначає її психічні складники.

Серед таких складників чільне місце відводиться інтелекту. Сказати, що це розум, було б неповною істиною. Розрізняються два види розуму: розум практичний (Манас) і розум синтезуючий (Будхі). Практичний розум забезпечує процес відчуття, сприйняття і розуміння, тобто осмислює на емоційному рівні навколишній світ, зафіксований чуттєвими органами (очима, вухами, нюхом, дотиком тощо), ідеї та образи, що виникають у процесі пізнання. Основою синтезуючого розуму є мислення: він аналізує конкретні знання, перетворює їх у поняття, здійснює їх синтез та узагальнення. В мисленні, крім логіки, є елементи, які сукупно виявляють справжній талант, а якість мислення безпосередньо впливає на рівень професійної майстерності. Тобто практичний розум є акумулятором конкретних речей, а синтезуючий — органом абстрактного мислення. В єдності ці два види розуму і становлять інтелект — властивість людини мислити. Зокрема, рівень інтелекту визначає і рівень професійної майстерності педагога.

Найзагадковішим феноменом творчості педагога є натхнення — особливий психологічний стан творчої людини, для якого характерні духовне піднесення, радісний настрій, коли все вдається надзвичайно легко, працюється невимушено, без видимих зусиль.

Кожний талановитий «майстер» — викладач по суті — неповторний, здатний вести за собою студентів, передавати їм багатство творчого досвіду, культури, почуттів. На нашу думку, таке насіння починає проростати в Харківській державній академії культури. Студенти, навчаючись, сподіваються стати справжніми педагогами. Зауважимо: педагогічного мистецтва можливо повною мірою навчитися, але неможливо навчити стати викладачем-«майстром», якщо він не опанує трьох відмінностей: уміння поважати і любити людину більше себе, набувати життєвого досвіду; передавати досвід і здобувати знання.

Почуття майже не підпорядковуються нашій волі не тільки на сцені, а й у житті. Вони виникають мимоволі, а інколи й усупереч нашій волі. Неможливо людину примусити кохати, ненавидіти, жаліти, гніватися, але виконати певну розумову і вольову дію може будь-коли кожна людина, якщо вона задалегідь засвоїла мотиви і мету цієї дії. Педагогічна майстерність ґрунтується на цих принципах. Отже, педагог (актор) є інструментом педагогічного (акторського) мистецтва. Необхідно, щоб педагог (актор) володів своїм тілом. Закріпачена людина не може результативно діяти. Педагог має все бачити, чути, стежити за дисципліною і реакцією студентів, логікою думки, формулювати висновки тощо, що неможливо без концентрації внутрішньої та зовнішньої уваги.

Педагогічний талант зумовлений індивідуальністю викладача, гостротою його розуму, нестандартними підходами до життєвих явищ, умінням правдиво й оригінально викласти перед аудиторією,

що потребує попередньої підготовки викладача до занять з урахуванням специфіки студентської аудиторії. Оригінально продуманий та зрежисований план наступного заняття сприяє досягненню викладачем оптимального внутрішнього творчого стану.

Але недостатньо вміти добре грати, слід забезпечити належні умови навчання мистецтва. Про успішну реалізацію педагогічних планів можна серйозно говорити в тому разі, коли викладач забезпечений усім необхідним для нормального виконання своїх функціональних обов'язків. Зайве переконувати будь-кого, що результативність кожного студента, а тим більше представників мистецьких професій, безпосередньо залежить від умов, у яких вони виховуються. Ідеться саме про відповідні нормальному навчальному процесові обставини (наявність репетиційних та спеціалізованих аудиторій, театральної сцени), по-друге, чи можливо серйозно дискутувати про якість вистави, зіставляючи репрезентацію на «кухні» та на великій сцені.

Актор, котрий намагається діяти відповідно до вимог й відчувати ритм життя, повинен здебільшого розраховувати на велику аудиторію. Звідси і широка мізансцена й «пошил звуку» до зали, а не «бормотальний реалізм», де монологи та діалоги «вивалюються до рампи» і глядач їх не чує. Крім того, опрацювати роль, утілити зміст п'єси в певну художню форму, зазвичай, можливо лише на сцені або в репетиційній залі. Не тільки від психологічної атмосфери в колективі, а й наявності в педагога всіх необхідних театральних атрибутів для постановки (зала, звук, світло, грим, костюм, декорація та ін.) залежить як якість виховного процесу взагалі, так і акторської майстерності, продемонстрованої студентами в конкретній виставі.

Отже, аналіз вищенаведеного матеріалу уможливорює висновок про те, що для повного виявлення акторської майстерності необхідні оптимальні робочі умови: загальносценічні й індивідуальні. Перша група — усе необхідне технічне та матеріальне забезпечення для нормального здійснення навчального процесу. Звичайно, значну роль у відтворенні художнього образу відіграє самостійна робота студента-актора. Однак не все в його силах і можливостях. Головним чином, створення належних умов залежить від наполегливої діяльності педагога та адміністрації навчального закладу.

Виявлення високої педагогічної майстерності в кожному окремому разі є великим мистецтвом. К. С. Станіславський стверджував, що творчий підхід в умовах фронтальної, диференційованої та індивідуальної роботи проявляється по-різному, хоча в основі має багато спільного. Кращі представники педагогічної праці, керуючись надзавданням, відповідально ставляться до вибору методів навчання, шукаючи і знаходячи творчі рішення в підході

до студентів, у виборі засобів виховання та впливу. Лише такий шлях надає можливість реально формувати акторську майстерність майбутніх діячів театрального мистецтва та дійсно виконувати викладачеві високу місію морального виховання, що і може бути предметом подальшого вивчення.

Список літератури

1. Атаманчук Ю. Стан організації самостійної роботи студентів ВНЗ / Ю. Атаманчук // Рідна школа. — 2008. — № 6. — С. 46-48.
2. Горчаков Н. К. С. Станиславский о работе режиссера с актером / Н. Горчаков. — М. : ВТО, 1958.
3. Довженко О. Твори в 5-ти т. Т. 5 : Щоденник. / О. Довженко. — К., 1966. — С. 320.
4. Педагогіка вищої школи : навч. посібник / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін.; за ред. З. Н. Курлянд. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К. : Знання, 2005. — С. 155-159.
5. Станиславский К. С. Работа актера над собой / К. С. Станиславский. — Т. 2. — М. : Искусство, 1985. — 479 с.
6. Станиславский К. С. Начало сезона / К. С. Станиславский // Статьи, речи, беседы, письма / сост. : Т. Кристи, Н. Чушкина. — М., 1983. — С. 194-195.
7. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении / В. А. Кан-Калик. — М. : Просвещение, 1987. — 190 с.

Надійшла до редколегії 20.01.2012 р.